СУДОВІ ПОЧЕРКОЗНАВЧА, ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ ТА ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ

УДК 343.98

Т. В. Сохранич, головний судовий експерт Харківського НДІСЕ

Н. В. Сиротенко-Кацман, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

Н. Я. Дідушок, провідний судовий експерт Харківського НДІСЕ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ОСОБАМИ ЗІ ЗМІНОЮ ОЗНАК ВЛАСНОГО ПІДПИСНОГО ПОЧЕРКУ

Розглянуто основні етапи дослідження підписів, виконаних зі зміною ознак власного підписного почерку виконавців. Визначено найважливіші особливості кожного з етапів, яким слід приділити особливу увагу. Наведено приклади з експертної практики Харківського НДІСЕ.

Ключові слова: підпис, загальні ознаки підпису, транскрипція, темп, координація рухів, перерисовування «на просвіт».

Основні напрями наукових досліджень у судовому почеркознавстві завжди відображали потреби судово-експертної практики щодо розроблення теоретичних основ, створення та удосконалення методик і методів вирішення судово-почеркознавчих завдань. Один із таких напрямів пов'язаний з дослідженням підписів, виконаних особою зі зміною ознак власного підписного почерку.

У 2013–2015 рр. у судово-експертних установах Міністерства юстиції України (Харківський НДІСЕ, Київський НДІСЕ, Дніпропетровський НДІСЕ, Сумське відділення Харківського НДІСЕ) проводилися дослідження, пов'язані з узагальненням криміналістичної літератури та експертної практики судових експертних установ щодо можливостей почеркознавчого дослідження підписів, виконаних особами зі зміною ознак власного підписного почерку¹, а також з узагальненням і аналізом відомостей, отриманих під

¹ Див.: Актуальні питання дослідження підписів, виконаних особами зі зміненням ознак власного підписного почерку / [Т. В. Сохранич, Н. В. Сиротенко-Кацман,

час експериментальних досліджень з метою усвідомлення процесів змінення особами власних підписів¹. Отримані результати слугували підставою для вдосконалення методичних принципів вирішення ідентифікаційних завдань зазначених графічних об'єктів і розроблення послідовних дій експерта стосовно дослідження цих об'єктів, що зумовлено необхідністю уніфікації та стандартизації експертних досліджень відповідно до вимог чинного законодавства й стану розвитку сучасної практики в галузі вітчизняної судово-почеркознавчої експертизи.

У практиці судово-почеркознавчих експертиз поширеними є ідентифікаційні дослідження з метою вирішення питань щодо визначення належності (або неналежності) підпису конкретній особі, від імені якої значиться цей підпис. Для експертного дослідження підписів, виконаних зі зміною ознак власного підписного почерку, специфічним є суміщення вирішення діагностичного (установлення факту виконання підпису зі зміною ознак власного підписного почерку) та ідентифікаційного (виключення або встановлення особи, від імені якої зазначено підпис) завдань. Виходячи з цього, кожна властивість, що відображена в ознаках підписного почерку, розглядається як джерело одночасно ідентифікаційної та діагностичної інформації, а дослідження, яке проводиться для вирішення цього так званого «інтеграційного» завдання, є єдиним процесом.

Слід зазначити, що дослідження зазначених підписів належить до числа складних об'єктів. Це пояснюється: перекручуванням особою свого підпису, що має досить неясне походження; дефіцитом корисної інформації у зв'язку з малим обсягом графічного об'єкта; впливом на процес письма «збиваючого» фактора, що призводить до значної трансформації підпису та, як наслідок, низької зіставлюваності порівняльного матеріалу з досліджуванним графічним об'єктом.

Отже, методичні підходи щодо почеркознавчого дослідження вказаних почеркових об'єктів мають певні особливості. Разом із тим, відповідно до загальних підходів дослідження підписів, що ґрунтуються на якісних критеріях оцінювання, вони побудовані на дворівневому принципі, сутність якого полягає в тому, що дослідження виконується циклічно, тобто з різним ступенем глибини та наближення до кінцевого вирішення завдання на різних рівнях. Дослідження на кожному рівні, кожному етапі, кожній стадії завершуються формуванням проміжних висновків. Їх оцінювання відбувається з урахуванням усіх попередніх результатів дослідження. Проміжні рішення мають утворювати логічну послідовність, яка призводить до кінцевого висновку – вирішення експертного завдання. Якщо мають місце внутрішні суперечності проміжних висновків, вони повинні бути предметом спеціального експертного аналізу, оскільки, якщо експерт не вирішить цих проблем, він не зможе зробити певний висновок.

Н. Я. Дідушок, В. Г. Абросимова] // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2015. — Вип. 15. — С. 229–237.

¹ Див.: Бондар М. Є. Особливості прояву почеркових ознак у підписах, виконаних шляхом автопідлогу // Криміналістика і судебна експертиза. — К., 2015. — С. 266–274.

Попереднє дослідження (вирішення завдання на першому рівні) передбачає початкове, орієнтовне наближення до вирішення основного завдання. Значення попереднього дослідження полягає в поступовому проходженні експертом усіх етапів і стадій з метою складання уяви щодо завдання, ступеня його складності та можливостей і напрямів вирішення цього завдання. Особливістю першого етапу – етапу ознайомлення з усіма матеріалами, є виявлення обставин або відомостей з матеріалів справи, які належать до предмета експертизи, що передбачає отримання відомостей, які стосуються цього дослідження, зокрема, дані: про вік особи, підпис, від імені якої підлягає дослідженню, про те, якою звичною для письма рукою (правою, лівою) виконує власні підписи ця особа, про стан її здоров'я на час складання досліджуваного підпису; а також інформацію про умови складання наданого для дослідження документа та про можливі зміни прізвища особою, яка перевіряється. Ця інформація необхідна, оскільки її більшість лежить в основі зміни особами власного підписного почерку.

Наприклад, у провадженні Харківського НДІСЕ була експертиза в справі Л. Вивчаючи матеріали справи, експерт звернув увагу на наявну в них інформацію, відповідно до якої особа, що перевірялася (Л.), унаслідок дорожньо-транспортної пригоди втратила дієздатність правої (звичної для письма) руки. Інцидент стався невдовзі після дати складання досліджуваного документа, а як порівняльний матеріал експерту надано зразки підписів і почерку Л., зокрема в копії паспорта та в інших офіційних документах, які той виконував лівою рукою. З'ясована обставина дозволила експерту належним чином підійти до вивчення порівняльного матеріалу, і, зрештою, дійти категоричного позитивного висновку про справжність досліджуваного підпису від імені Л.

Другий етап цього дослідження передбачає огляд і попередній аналіз досліджуваного підпису (досліджуваних підписів).

Визначення умов виконання досліджуваного підпису пов'язане з встановленням діагностичних ознак, які свідчать про звичні (незвичні) умови його виконання, та попереднім їх оцінюванням. Тому специфіка цього експертного завдання полягає у визначенні наявності та ступеня прояву діагностичних ознак, які свідчать про виконання досліджуваного підпису зміненими рухами, відсутності або наявності цих ознак у зразках підпису та почерку особи, від імені якої цей підпис зазначений, у відомостях із матеріалів справи, що стосуються предмета дослідження.

До числа найбільш типових ознак, які мають діагностичний характер, включені: координація рухів, темп виконання, натискання пишучого приладу. Для виконання підпису під впливом будь-яких «збиваючих» факторів притаманні: зниження координації рухів, уповільненість темпу, недиференційоване натискання пишучого приладу. Мають місце й інші ознаки: переривання штрихів, виправлення, дописки тощо.

На цьому етапі експерт має можливість візуального виділення (з метою подальшої фіксації) інформативних окремих ознак шляхом дослідження всіх фрагментів підпису за траєкторією його виконання, а також ознак, які досить

рідко зустрічаються в підписах, оскільки є ймовірність відображення в кожному фрагменті підпису певного набору окремих ознак.

На етапі огляду та попереднього вивчення порівняльного матеріалу здійснюється: попереднє оцінювання достатності (за кількістю, якістю й безсумнівною) наданого порівняльного матеріалу; визначення умов виконання зразків; попереднє визначення варіаційності наданих зразків; відбір зразків, які найбільш порівнюються з досліджуваним підписом; виділення загальних і окремих ознак.

Однією з головних вимог до порівняльного матеріалу є безсумнівність походження зразків підпису й почерку. Попереднє визначення експертом достатності порівняльного матеріалу передбачає обов'язкове оцінювання наданих зразків з точки зору належності одній конкретній особі. Визначення достатності порівняльного матеріалу тісно пов'язане із з'ясуванням умов виконання зразків, визначенням їх варіаційності, тому на цьому етапі експертом надається також орієнтовна оцінка варіаційності підписів-зразків. Досліджуваний порівняльний матеріал також має відповідати досліджуваному підпису за умовами його виконання, відомості про це експерт отримує з матеріалів справи. Одночасно експерт визначає ступінь зіставлюваності різних варіантів підписів-зразків певної особи між собою. Із числа встановлених варіантів підписів проводиться відбір найбільш близьких до досліджуваного почеркового об'єкта (за часом виконання, характером виконання, умовами нанесення, будовою письмових знаків за конструкцією тощо).

Виділення максимально схожих із досліджуваним підписом зразків відіграє ключову роль при їх порівнянні та подальшому формуванні остаточного висновку. Наприклад, у провадженні фахівців Харківського НДІСЕ була експертиза за дослідження підпису від імені В. Уважне вивчення порівняльного матеріалу дозволило експерту встановити, що серед різноманіття зразків підпису В. міститься такий, котрий співпадав із досліджуваним підписом за зовнішнім виглядом, складом транскрипції, розміром і розташуванням елементів. Поряд із цим у досліджуваному підписі експертом установлені уповільненість темпу (у зразках – швидкий), розбіжності зв'язності елементів підпису та порушення координації рухів І групи. Наведене дозволило експерту висунути версію про виконання досліджуваного підпису шляхом перерисовування «на просвіт». У процесі комплексного дослідження фахівцями в галузях технічного дослідження документів та почеркознавчих досліджень дозволило дійти висновку стосовно виконання досліджуваного підпису шляхом перерисовування «на просвіт», а моделлю для цього слугував зазначений зразок підпису В.

Слід звернути увагу на те, що специфіка вирішення цього почеркознавчого завдання потребує більш вимогливого ставлення до наданого порівняльного матеріалу. По-перше, серед порівняльного матеріалу важливо мати зразки не тільки підпису певної особи, а й обов'язково почерку цієї особи. Зразки і почерку, і підпису особи, яка перевіряється, мають бути виконані за значний проміжок часу, що дозволить виділити не тільки відносно стійкі загальні та окремі ознаки, визначити варіаційність почерку цієї особи, а й

простежити мінливість ознак підписного почерку певної особи в часі. Крім того, перевірення зіставлюваності зразків підпису та почерку певної особи включає наявність порівняльного матеріалу, що відповідає цільовому призначенню й змісту. Це пов'язано з визначенням мети виконання досліджуваного підпису – зі спрямуванням на швидке спрощене виконання або зі спрямуванням на акуратне, розбірливе повільне нанесення підпису. Така характеристика, як темп, знаходиться в прямій залежності від загальної будови рухів (спрощене або ускладнене письмо). Тож у першому випадку зразки почерку можуть бути надані у вигляді чернеток, записників, конспектів тощо, тоді як у другому – вільні зразки мають бути надані у вигляді офіційних документів, які передбачають необхідність розбірливого їх заповнення. За змістом порівняльний матеріал має бути виконаний тією самою мовою, містити ті самі письмові знаки, що й досліджуваний підпис, оскільки порівняння здійснюється шляхом зіставлення з відповідними письмовими знаками. Зразки почеркових реалізацій мають зіставлятися за умовами виконання, тобто мають бути виконані на аналогічному матеріалі письма, аналогічним письмовим приладом з урахуванням наявності/відсутності в наданому для дослідження документі бланкових рядків, графлення тощо. Проведення подальшого порівняння потребує оцінювання можливості використання інших варіантів підписів-зразків (частково зіставлюваних, майже не зіставлюваних).

Етап попереднього порівняння включає виділення та вивчення ознак, які свідчать про наявність/відсутність прояву «збиваючих» факторів під час виконання досліджуваного підпису, ідентифікаційних загальних і окремих почеркових ознак. Це пояснюється тим, що до цього етапу експерт підходить з неоднозначним поясненням походження ознак, які свідчать про наявність прояву «збиваючих» факторів під час виконання досліджуваного підпису. У зв'язку з цим особливу увагу необхідно звернути на прояв діагностичних ознак, наявних у досліджуваному підписі та наявних або відсутніх у зразках підпису й почерку певної особи, наданих як порівняльний матеріал.

Проведення попереднього порівняльного дослідження передбачає виділення в досліджуваному підписі найбільш інформативних письмових знаків, у яких міститься корисна для ідентифікації графічна інформація, та відповідне порівняння з наданими зразками підпису й почерку певної особи. Результат порівняння, який може включати як збіжності, так і розбіжності діагностичних та ідентифікаційних ознак, допомагає експерту висунути або уточнити окремі експертні версії.

На етапі попереднього оцінювання встановлюються збіжності та (або) розбіжності ознак із точки зору наближення до вирішення інтеграційного завдання. Кожна з оцінок є одночасно й відносно самостійною, і пов'язаною з іншими. Тільки в співвідношенні одна з одною вони є підставою для висунування окремих і загальних версій. Слід зазначити, що за наявності особливостей, притаманних для цього типу завдань, експерт має приймати остаточне рішення тільки після проведення розгорнутого дослідження.

Що стосується попередніх інтеграційних (діагностичних та ідентифікаційних) результатів, отриманих експертом під час попереднього досліджен-

ня, то в ході порівняльного дослідження (вирішення завдання на другому рівні) вони поглиблюються, усебічно оцінюються, що допомагає встановити об'єктивну інформацію, необхідну для формулювання остаточного достовірного висновку.

Отже, належне дотримання експертом усіх етапів дослідження, а саме: ретельне вивчення матеріалів, які надійшли на експертизу, та приділення достатньої уваги як досліджуваному підпису, так і порівняльному матеріалу, дозволить уникнути помилок при вирішенні питань стосовно підписів, виконаних особами зі зміною ознак власного підписного почерку.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОДПИСЕЙ, ВЫПОЛНЕННЫХ ЛИЦАМИ С ИЗМЕНЕНИЕМ ПРИЗНАКОВ СВОЕГО ПОДПИСНОГО ПОЧЕРКА

Сохранич Т. В., Сиротенко-Кацман Н. В., Дидушок Н. Я.

Рассмотрены основные этапы исследования подписей, выполненных с изменением признаков собственного подписного почерка исполнителей. Определены наиболее важные особенности каждого из этапов, которым следует уделить особое внимание. Приведены примеры из экспертной практики Харьковского НИИСЭ.

Ключевые слова: подпись, общие признаки подписи, транскрипция, темп, координация движений, перерисовывание «на просвет».

SOME FEATURES OF METHODOICAL APPROACHES TO RESEARCH OF SIGNATURES MADE BY PERSONS WITH CHANGES IN SIGNS OF THEIR SIGNATURE HANDWRITING

Sokhranych T. V., Sirotenko-Katzman N. V., Didushok N. Ya.

Signatures play the most important role in a variety of legal relationships of each adult person as they were and are to the present the main certifying sign which are put by people on various documents ranging from passports and ending with a testament. Precisely this feature of signatures is the reason for the systematic forgeries of these handwriting objects. In order to avoid all sorts of errors which may occur in the process of studying changed signatures, experts are required to follow carefully and strictly all stages of their research. It must be remembered that in dealing with such problems, first of all, it's important detailed familiarization with a document on the scheduling expertise or expert research, examine the list of questions and making sure in that they are correct. It's also very important to study the case files which may contain relevant data for the examination. In a preliminary study of the investigated signature it's necessary to pay attention to its outward form and the character of the common features displayed in it. Besides one should pay attention to the nature of the document presented for the research which may affect upon writing features of the verifiable signature. In addition to the careful study of the research object (signature) and the document in which it's located, one should also pay special attention to the quality and quantity of comparative material (sample of signatures and handwriting of the inspected person). Strict adherence to all stages of the signatures study, as well as the timely noticed and eliminated deficiencies guarantee the high quality and accuracy of the conclusions.

Keywords: signature, general signs of signature, transcription, tempo, coordination of movements, redrawing «peek-a-boo».